

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

Випуск 11

*Наукові
записки РДГУ*

2007

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету
Випуск 11

Рівне – 2007

**Збірник наукових праць
“Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”**

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.
Випуск 11. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2007. –
306 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Черній Альберт Іванович, доктор історичних наук, професор, академік Академії Наук Вищої школи України та Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Гайбонюк Володимир Дорофійович, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

Галуха Любов Юріївна, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Давидюк Руслана Петрівна, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Лизогуб Юрій Маркович, доктор історичних наук, професор (м. Бердянськ).

Литвинчук Анатолій Іванович, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Савчук Петро Оксентійович, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Столос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Терешко Юрій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 3 від 27 жовтня 2006 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

Джерела та література

1. Асланбегов А.Б. Адмирал Алексей Самуилович Грейг // Морской сборник. – 1873. – № 3. – С. 1 – 149.
2. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 г. // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 193 – 262; Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1816 по 1853 г. // Русский архив. – 1902. – № 3. – С. 369 – 459;
3. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIXв. – М., 1973.
4. Веселаго Ф. Краткая история русского флота. – СПб., 1893.
5. Высочайше утвержденное положение о 2-м учебном экипаже / Полное собрание законов Российской империи. – СПб. 1838. – Т. XII. – Ч. I. – № 10 533.
6. Головачев В.Ф. История Севастополя как русского порта. – СПб., 1872.
7. ДАМО. – Ф. Р 5901. – Оп. 1. – Спр. 53.
8. Извлечения из отчета инспектора всех учебных морских экипажей генерал-лейтенанта Кохиуса за 1856 г. // Морской сборник. – 1856. – № 4. – С.140.
9. Извлечение из отчета управляющего Черноморскою штурманскою ротою, полковника Манганари, за 1855 г. // Морской сборник. – 1856. – № 5. – С. 438.
10. Императорский указ о записывании солдатских детей в военно-сиротские отделения от 14 января 1804г. / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XXVIII. – № 21 125.
11. Императорский указ о переименовании штурманских училищ и училищ корабельной архитектуры в роты / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Собр. II. – Т. I. – № 390.
12. Левицкий М. Артиллеристы русского флота // Морской сборник. – 1886. – № 11. – С.106.
13. Ковалева О.Ф. Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. – Николаев, 2000. – Т. I.
14. Левченко Л.Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе // УДЖ. – 2000. – № 6. – С. 94.
15. Николаеву 200 лет. Сборник документов и материалов. – К., 1989.
16. Общий морской список. – СПб., 1890. – Т. III.
17. Общий морской список. – СПб., 1893. – Т. VIII.
18. Общий морской список. – СПб., 1897. – Т. IX.
19. Общий морской список. – СПб., 1900. – Т. XI.
20. Огородников С.Ф. Из прошлого (Черноморские морские училища) // Морской сборник. – 1900. – № 12. – С.87 – 105.
21. Отчет командира Черноморской гардемаринской роты, контр-адмирала Юхарина, за 1857 г. // Морской сборник. – 1858. – № 4. – С. 261.
22. Правила для определения воспитанников в I-й штурманский полуэкипаж // Морской сборник. – 1856. – № 4. – С. 22 – 28.
23. Правила для определения воспитанников в Черноморскую штурманскую роту // Морской сборник. – 1856. – № 5. – С. 63 – 65.
24. Правила о приеме и о содержании молодых рекрутов в портах / Полное собрание законов Российской империи. – СПб. 1830. – Т. XXIX. – № 22 207.
25. Правила о содержании при Морском кадетском корпусе гардемарин, присылаемых в оный по высочайшим повелениям из Черноморского флота для обучения фронтовой службе / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1831. – Т. V. – Ч. II. – № 4 053.
26. Соколов А. Прохор Игнатьевич Суворов, учитель морского корпуса и штурманского училища в Николаеве // Морской сборник. – 1856. – № 10. – С. 30.
27. Указ данный вице-адмиралу Мордвинову о приведение в исполнение предположений покойного фельдмаршала Потемкина по преобразованию флота / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 028.
28. Указ об учреждении корабельных и штурманских училищ для Балтийского и Черноморского флотов с приложением штатов оных училищ / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XXV. – № 18 634.
29. Устав военно-морского флота от 25 февраля 1797 / ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXIV. – № 17 833.
30. ЦДАУК. – КМФ, 12. – Оп. 1. – Спр. 254.
31. Штат 2-го учебного экипажа / Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XII. – Ч. II. – № 10 533.

УДК: 94 (477.83/86)

І. Райківський

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ КИРИЛО-МЕФОДІЙЦІВ

XIX століття в сучасній вітчизняній історіографії трактується як період “національного відродження” України, формування модерної української нації. Рубіжною подією в “національному відродженні” стала діяльність учасників Кирило-Мефодіївського товариства до і після їх арешту. Ідеологія і практична діяльність кирило-мефодіївців – засновників першої української таємної політичної організації – привертала увагу істориків [1], але й досі залишається актуальним відображення в діяльності лідерів товариства ідеї соборності України, а також їх зв'язки з Галичиною. Це й стало предметом дослідження в даній статті, що хронологічно охоплює період від передумов заснування товариства до кінця 1850-х – початку 1860-х рр., коли з утворенням українофільських гуртків-громад почався новий етап у розвитку національного руху в підросійській Україні та Галичині.

* * *

Першим осередком українського “національного відродження” стала Слобідська і Лівобережна Україна, що зберегла історичну традицію самоврядування – політичну і культурну автономію, яка існувала до останньої третини XVIII ст. Колишня козацька еліта, що отримала статус і привілеї російського дворянства, відіграла провідну роль у “національному відродженні” до початку 40-х рр.

XIX ст. Нашадки козацької старшини швидко русифікувалися, але чимало з них пам'ятали про славні козацькі часи та Гетьманщину, не втратили національного духу. Однак у їх поглядах не було усвідомлення "української" ідентичності як цілісного явища, існували лише політичні сепаратистські сентименти серед частини знатних родин (здаймо хоча б місію В.Капніста до Пруссії чи "Малоросійське товариство" В.Лукашевича), залишалася живою пам'ять про автономність Гетьманщини. "Проте усе це були *фрагменти* (виділено автором. – *І.Р.*), – вважає Г.Касьянов, – усі ці спогади, амбіції, сентименти не були систематизованим, упорядкованим уявленням..." [2, с.291].

Інтелектуальна діяльність козацької старшини започаткувала українське "національне відродження", що охопило насамперед наукову сферу, проявилось у зростанні інтересу до фольклору та етнографії, мови, історії. Так, з'явилися перші узагальнюючі праці з історії України: історично-публіцистичний твір "Історія русів", "Історія Малої Росії" Д.Бантиш-Каменського, "Історія Малоросії" М.Маркевича. Крім того, сформувалися окремі галузі українознавства як науки – фольклористика й етнографія, що знайшли своє відображення у вивченні української народно-пісенної творчості, звичаїв, традицій (у збірках М.Максимовича, І.Срезневського, П.Лукашевича та ін.), мовознавство, яке граматику О.Павловського започаткувало наукове дослідження української мови. Водночас відбулося становлення нової української літератури (І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, П.Гулак-Артемівський, Є.Гребінка та ін.), що була написана живою народною мовою і художньо висвітлювала життя народу.

На перших порах наукова та літературна діяльність надніпрянсько-української інтелігенції поєднувалася, як правило, з лояльністю до імперських структур влади. Показово, що Д.Бантиш-Каменський, автор першого узагальнюючого видання з історії України, присвятив свою працю царю – "всепресвітлїйшому, державнїйшому, великому государю императору Николаю Павловичу, самодержцу всеросїйскому" [3, с.19]. З іншого боку, російське самодержавство толерантно ставилося до проявів національно-культурного відродження кінця XVIII – перших десятиліть XIX ст., в яких бачило нешкідливі провінційні почуття. "Любов до природи української землі, – писав відомий громадський діяч початку XX ст. Ю.Охримович, – любов до побуту, звичаїв, ...повір і пісень українського простолюддя, оборона самостійности української мови, права українського письменства (красного) на самостійний розвиток та вкінці романтична туга за історичним минулим України – ось і всі складники", що становили зміст діяльності "перших робітників на полі українського письменства й науки" [4, с.9].

Однак з часом передова інтелігенція усвідомлювала необхідність боротьби за демократизацію суспільного ладу, що була передумовою для вільного національного розвитку. Поштовхом до зацікавлення долею творця культурних цінностей – народної маси, – писав І.Крип'якевич, – був "і безпосередній контакт з народом, який мала інтелігенція, і демократичні ідеї, що напливали з Заходу. Пристосовуючи своє поняття народності до західноєвропейських теорій, тогочасні діячі мушили поширити своє зацікавлення з літературно-мистецького поля на соціальне і політичне" [5, с.264]. Антикріпосницькі та антимонархічні настрої почали поширюватися після перемоги російської армії у війні з наполеонівською Францією. Опозиційні ідеї у формі масонства проникали на територію України ще з середини XVIII ст. безпосередньо із Західної Європи – через Польщу і Росію*. Масонство зі своєю містичною обрядовістю і втаємниченістю мало космополітичний релігійно-етичний характер, в контексті своєї діяльності окремі масони в другій половині 1810-х – на початку 1820-х рр. обстоювали національно-патріотичні ідеї (полтавська ложа "Любов до істини") [6, с.49, 106]. Після заборони масонських лож по всій Російській імперії в 1822 р. представники старшинсько-шляхетських родин** взяли участь у загальноросійському декабристському русі, що охопив і Україну (близько 200 офіцерів). Царське самодержавство і кріпосницькі порядки декабристи намагалися ліквідувати шляхом революційного перевороту лише силами війська.

Політична програма декабристів в Україні (Південного товариства і Товариства об'єднаних слов'ян) ігнорувала українське національне питання. Лідер Південного товариства Павло Пестель писав, що Малоросія разом з Новоросією, Кримом, Фінляндією, Білорусією, Грузією та іншими народами і племенами "внутри Государства ...никогда не пользовались и никогда пользоваться не могут самостоятельною независимостью... Да и на будущія времена, по слабости своей никогда не

* Початки масонства сягають середньовічних мулярських гільдій, масони виступали за духовне самовдосконалення людей з метою зробити суспільство "корисним і приємним для всіх", без огляду на соціальне походження та національну належність.

** Серед учасників тасмних організацій у військах Російської імперії були рідні онуки гетьмана Данила Апостола Сергій і Матвій Муравйови-Апостоли, дядько видатного українського діяча другої половини XIX ст. Михайла Драгоманова Яків, прашур яких служив при гетьманському уряді за Б.Хмельницького, та ін.

могуть составлять особыхъ Государствъ”, мають “на вѣки отрѣчься отъ права отдѣльной Народности” [7, с.122]. Було прямо сказано про необхідність “составить изъ нихъ всѣхъ (народностей у складі Росії, далі виділено в оригіналі. – *І.Р.*) Одинъ Народъ и всѣ различные оттенки въ одну общую массу слить”, щоб “на цѣломъ пространствѣ Россійскаго Государства господствовалъ одинъ только языкъ російскій” [7, с.149]. Товариство об’єднаних слов’ян, що напередодні повстання злилося з Південним товариством, першим поставило питання про створення нової федерації слов’янських народів. Сучасні підходи до оцінки декабризму “вписують” це товариство у ланцюг українського опозиційного руху. У програмних документах товариства малороси-українці не згадуються як окремий народ, але існує думка, що Україна таки б належала до пропагованого ним союзу слов’янських народів як правової, демократичної і національної (слов’янської) держави. На жаль, федералістичні елементи в Україні, що гуртувалися в Товаристві об’єднаних слов’ян, були затягнуті в централізм Південного товариства [8, с.53, 55, 56].

У цілому декабризм був поліетнічним феноменом. Збройне повстання Чернігівського полку наприкінці грудня 1825 р. – на початку січня 1826 р. зазнало поразки, але діяльність таємних військових організацій мала важливе історичне значення, бо поклала початок політичній боротьбі проти російського царизму. На Правобережній Україні в 1830-х рр. поширився польський визвольний рух, що мав на меті національне визволення і відновлення незалежності Польщі у межах 1772 р., з включенням правобережних українських земель. Сформований у Варшаві уряд під час польського повстання 1830-1831 рр. зробив спробу поширення виступу на Правобережжя під гаслом “За нашу і вашу свободу”, але місцеве селянство не підтримало повстанців, переважно польських шляхтичів.

Отже, патріотично настроєні нащадки козацької старшини, що своєю науковою і літературною діяльністю започаткували “національне відродження”, не бачили майбутнього України. Водночас в Україні розгорнулися загальноросійський і польський визвольні рухи, що в боротьбі проти самодержавства і кріпацтва, за демократизацію Російської держави чи відродження Речі Посполитої ігнорували українське національне питання. З цього приводу Ю.Охримович зауважив, що борці “за нові громадські і політичні ідеї байдуже ставилися до української національної справи, а робітники на полі національного відродження були байдужими до політичних справ, звязаних з тим відродженням” [9, с.504, 505; 4, с.17].

Однак прогресивні ідеї того часу не могли не вплинути на національно свідому українську інтелігенцію, яка в 1840-х рр. вийшла на арену політичної боротьби. Першою політичною організацією, що виступила проти самодержавно-кріпосницького режиму в Росії і поставила вимоги відродження української державності, стало таємне Кирило-Мефодіївське товариство в 1846–1847 рр. Основні програмні положення кирило-мефодіївців викладені у “Книзі буття українського народу” (“Закон Божий”) М.Костомарова, що містила поєднання національної і християнської ідей. Цю формулу кирило-мефодіївці запозичили у західнослов’янських інтелектуалів, насамперед з твору видатного польського поета і громадсько-політичного діяча Адама Міцкевича “Книги народу польського і пілігримства польського”; виданого в 1832 р. Водночас “Книга буття...” є оригінальним документом, у якому розвинуто ідею панславізму, що була поширена серед передових слов’янських діячів першої половини ХІХ ст. Підкреслювалося, що саме український народ мав відіграти провідну роль у створенні слов’янського союзу і стати своєрідним месією слов’ян. “І встане Україна з своєї могили, – говорилося в програмі товариства, – і знову озветься до всіх братів своїх слов’ян, і почують крик її, і встане Слов’янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа... Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою (республікою. – *І.Р.*) в союзі слов’янським” [10, с.30].

Центральне місце в “Книзі буття...” зайняло історичне минуле українського народу, насамперед козацька доба, яку автор всіляко ідеалізує. Підкреслювалося, що на Січі існувала справжня рівність, у період Хмельниччини, коли “козацтво піднялось, а за їм увесь простий народ, ...стала Україна земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні, але не надовго” [10, с.26]. Піддано різкій критиці діяльність московських царів, особливо Катерини ІІ, польської шляхти, що виступили в якості поневолювачів України. “Лежить в могилі Україна, – відзначалося у “Книзі буття”, – але не вмерла” [10, с.29]. Кирило-мефодіївці, на відміну від своїх попередників, вірили в майбутнє України, обґрунтували політико-державницьку перспективу національної ідеї. Товариство виступало проти кріпацтва, самодержавного ладу, за відродження вільної, демократичної України у федерації слов’янських народів з центром у Києві. Водночас у програмних документах кирило-мефодіївців конкретно не ставилося питання про етнічні межі українського народу, долю тієї частини України, що перебувала у складі Австрійської імперії. Так, було сказано, що внаслідок народно-визвольної війни в середині ХVІІ ст. “Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею”, але насправді потрапила в неволю, “ляцькі пани і

московський цар” розділили її між собою (за “Вічним миром” 1686 р.) [10, с.26, 27]. Звідси так і не було ясно про зв’язок Наддніпрянської України з Галичиною, про яку навіть не згадується, що багато століть залишалася під польською владою. Виклад історичного матеріалу практично закінчується ліквідацією козацької автономії в останній третині XVIII ст.

Все ж кирило-мефодіївці відіграли важливу роль в утвердженні ідеї політичної незалежності і соборності України. Особливу роль у “національному відродженні” відіграла художня творчість і вся діяльність Т.Шевченка, що мала великий вплив на формування ідеології кирило-мефодіївців. Перше видання Шевченкового “Кобзаря” вийшло в Петербурзі 1840 р., будило національні почуття і заклало основи перетворення етнічної спільноти у політично свідому націю. “Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української як нації, – писав письменник, учений і громадський діяч кінця XIX – початку XX ст. Б.Грінченко, – і в купі з тим зостався завжди і всюди толерантним до інших націй” [11, с.57]. За влучним висловом І.Лисяка-Рудницького, він був “великим духовним провідником свого народу, що його можна порівняти з древніми єврейськими пророками. Його творчість вперше перейшла за рамки “малоросійського регіоналізму” [12, с.178]. “Кобзар” з неперевершеною художньою силою змалював минуле і сучасне життя рідного народу, утверджував думку, що Україна попри сумну долю воскресне. Щоправда, Т.Шевченко не вживав слів “українець” і “український” в етнічному значенні [13, с.13]. У “Кобзарі” він практично не торкався питання про історичну долю і становище Галичини, натомість змалював козацьку Україну як символ свободи і незалежності, підняв свій могутній голос проти кріпацтва.

Водночас для Т.Шевченка Галичина була такою самою Україною, що й малоросійські землі під владою Росії. “Від берегів тихого Дона до кремнистих берегів швидкоплинного Дністра, – писав він у повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” в 1856 р.*, – один ґрунт землі, одна мова, один побут, одна фізіономія народу; навіть пісні одні і ті самі. Як одної матері діти” [14, с.319]. Шевченкові не заважало те, що русини Галичини були уніатами, греко-католиками, проти яких як зрадників православ’я боролися звеличені ним українські козаки. Для Т.Шевченка Україна була абсолютною цінністю, він відкрито писав:

Я так її, я так люблю

Мою Україну убогу,

Що проклену святого Бога,

За неї душу погублю! [15, с.351; 16, с.119, 120]

Кирило-мефодіївці зробили вагомий внесок у народознавчі дослідження, розвиток нової української літератури, згодом їх імена увійшли зірками першої величини в історію української культури. М.Костомаров став автором захищеної в 1844 р. магістерської дисертації, присвяченої вивченню народно-поетичної творчості. Як письменник-романтик він видав під псевдонімом Ієремія Галки збірки поезій “Українські балади” (1839 р.), “Вітка” (1840 р.), історичні драми “Сава Чалий” (1838 р.) і “Переяславська ніч” (1841 р.). Найбільш відомі праці М.Костомарова в галузі історії України XVI-XVIII ст. були написані в Петербурзі після повернення із заслання. У своєрідному тріумвіраті найбільш видатних діячів наддніпрянсько-українського національного руху середини XIX ст. поряд з Т.Шевченком і М.Костомаровим можна назвати й П.Куліша. Він відомий як письменник, історик і етнограф, автор популярної історичної праці “Повесть об украинском народе” (1846 р.), історичного роману-хроніки “Чорна рада” (1857 р.), особливо активну діяльність розгорнув з другої половини 1850-х рр. У “Записках о Южной Руси” П.Куліша в 1856 р. вперше вжито для українського письма фонетичний правопис, так звану “кулішівку”, яку прийняли народовські часописи в Галичині 60-х рр., що стала основою усистематизованого сучасного українського правопису [17, с.229].

В ідейних поглядах і творчості чільних діячів товариства простежувався інтерес до Галичини під владою Австрії. Кирило-мефодіївці знали про діяльність “Руської трійці” у Львові, яка у фольклорно-літературному альманасі “Русалка Дністровая” вперше ввела народну мову місцевих русинів у літературу та відстоювала єдність етнічних українських земель. Так, П.Куліш не пізніше 1841 р. якоюсь мірою вже мав уявлення про творчу діяльність М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького. Можливо, це сталося завдяки М.Максимовичу, що був добре знайомий з альманахом “Трійці” і міг навіть мати його примірник. П.Куліш, мабуть, читав статтю М.Максимовича про нову галицько-руську літературу та уривки з “Русалки Дністрової”, вміщені в другому випуску “Кієвлянина” 1841 р., де була надрукована також Кулішева повість “Огненный змей” [18, с.4, 5]. Щоправда, точно не відомо, коли П.Куліш безпосередньо ознайомився з “Русалкою Дністровою”, але факт читання ним альманаху незаперечний. У листі до О.Партицького від 21 листопада 1868 р. з Варшави він, розповідаючи про

* Вперше ця повість була надрукована у 80-х рр., повністю обидві її частини побачили світ у журналі “Киевская старина” за 1887 р.

старовинні (з кінця XVI ст.) рукописи Біблії, Старого Завіту, Євангелія і Діянь Апостолів, що знаходилися в бібліотеці монастиря св. Василя у Львові (автор просив переписати з них уривки), вказав на джерело, звідки почерпнуто бібліографічні відомості: “Споминаєцца про всі три рукописі в “Русалці Дністровій” 1837 року, на стр.122” [19, с.3]. “Руська трійця” та її альманах сприяли утвердженню у світогляді П.Куліша патріотизму, ідеї соборності України.

У свою чергу, творчість П.Куліша привернула увагу діячів “Руської трійці” на початку 1840-х рр. [20, с.58, 59]. З 1858 р., коли П.Куліш вперше побував у Львові, зав’язалися його особисті контакти з Я.Головацьким, що тривали майже десятиліття – до остаточного розриву взаємин через ідейні розходження. Колишній кирило-мефодіївець відіграв дуже активну роль у перетворенні Галичини в центр загальноукраїнської діяльності в умовах репресій щодо українського слова в Росії [18, с.5, 23; 21, с.187].

Зв’язки з Галичиною у той час мав і шурин П.Куліша В.Білозерський, що був серед чільних діячів товариства, в 1861-1862 рр. редагував літературно-науковий місячник “Основа” як неофіційний речник українства. Петербурзька “Основа” приділяла увагу галицьким справам, а з іншого боку, писав відомий дослідник К.Студинський, відкрила “перед очима галицького читача новий науковий світ та величні літературні твори, писані з великим знанням мови і життя”. Між Галичиною і Україною через “Основу” зав’язувалися “духові зв’язки, росли по обох сторонах взаїмні симпатії” [22, арк.7, 10]. Так, на сторінках “Основи” (ч. II за 1861 р.) було надруковано вірш редактора львівської газети “Слово”, що почала виходити в 1861 р., Б.Дідицького. Широко відома в краї, ця поезія, за словами К.Студинського, підбадьорювала “галицьке громадянство у боротьбі за народні права” [22, арк.7]. Редакція “Основи” додала примітку, в якій з соборницьких позицій підкреслювалося, що за публікацію вірша “будуть благодарны 3 милліона Русиновъ” і що усвідомлення з етнографічної та історичної точки зору єдності червоноруської землі (історична назва Галичини. – *І.Р.*) з іншою Руссю не щезло ще й до теперішнього часу, незважаючи на всі “иноплеменные усилія” [22, арк.7, 9]. Поезію П.Куліша “З-за Дунаю”, надруковану в журналі “Основа” (ч. IX за 1861 р.), уже через кілька тижнів помістило львівське “Слово” [23, с.366]. Вірш наддніпрянського письменника мав резонанс у Галичині, коли на нього до редакції було надіслано віршовані відповіді. Дві з них – І.Гушалеви́ча і Галичанина (за припущенням К.Студинського, це був Я.Головацький) невдовзі надрукувало “Слово”. У відповідь на Кулішеві слова “Покину, покину Чужую чужину Та на Украину Соколомъ полыну” І.Гушалеви́ч писав:

Ой лети соколе

Та на Украину

А з ѳтгамъ къ Бескиду

По-надъ Галичину [24, с.388].

З соборницьких позицій звучали і рядки з поезії Галичанина:

Коли ймешъ кидати

Чужую чужину

Соколомъ вертати

В рѳдну Украину;

Не минай родини

Старой Галичины.

Вступи милый брате

До нашої хаты! [25, с.388].

Обидві відповіді галицьких письменників передрукувала “Основа” в 1862 р. із приміткою (автором її, на думку К.Студинського, міг бути В.Білозерський [22, арк.10, 11], у якій говорилося про “дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ”, “нашихъ братьевъ”, що на сторінках львівського часопису “Слово” привітно відгукнулися на вірш П.Куліша [26, с.109, 110].

Інтерес до літературного руху галичан виявляв і Т.Шевченко, що, очевидно, був поінформований про “Русалку Дністровую”, принаймні, зі статті свого близького друга М.Максимовича в другому випуску “Кієвлянина” 1841 р. Напевно, Т.Шевченко читав альманах і схвально відгукнувся про нього, що підтверджує лист П.Лукашевича І.Вагилевичу від 21 вересня 1843 р. Відомий наддніпрянський діяч писав, що на момент отримання Вагилевичого листа разом з Т.Шевченком, який наприкінці серпня гостював у його родинному маєтку в селі Березань, читали поему “Мадей”, надруковану в Будині. Очевидно, мова йшла про збірку “Руської трійці”. “...Дарите насъ чистою мовою Бескедською, – стверджував П.Лукашевич, – ибо вона наша прадѳдовська”. Автор просив описати “весь народъ Руській живущій въ Карпатахъ съ ихъ обычаями, преданіями и нарѳчіями”, прямо заявляв, що “поднарѳчіе Волинское сходственно съ Вашимъ Галицкимъ, воно занапащено полонизмомъ...”. Крім того, було виділено ще ряд народних діалектів у різних місцевостях – Подільське і Київське,

Полтавське і Харківське, Запорізьке, Чернігівське тощо [27, с.310, 311]. З листа П.Лукашевича довідуємося, що він запропонував Т.Шевченку “заимствовать нѣкоторые слова и формы Ваши (галицькі. – *І.Р.*), на что онъ согласился” [27, с.312].

Т.Шевченко як основоположник нової української літератури та української літературної мови вбачав у Галичині невід’ємну частину етнічних земель України. Поет уважно збирав книги про Галичину для своєї бібліотеки, що містила, як довідуємося з її посмертного опису, такі видання: фольклорну збірку П.Лукашевича “Малороссийские и червонорусские (Червона Русь – історична назва Галичини) народные думы и песни” (СПб, 1836)*, історичну працю М.Смирнова “Судьбы Червонной или Галицкой Руси” (СПб, 1860)**, розвідки М.Максимовича про галицьку поезію і про збірник народних пісень поляка В.Залеського “Пісні польські і руські люду галицького”, що вийшла у Львові в 1833 р., тощо [28, с.67]. Водночас про творчість Кобзаря доходили відомості до Галичини, однак його поезії були доступні одиницям і до початку 1860-х рр. не мали відчутного впливу на культурне життя в краї [29, с.205, 206].

Національний рух у Галичині викликав інтерес у М.Костомарова – основоположника народницького напрямку у вітчизняній історіографії, що не мав безпосередніх контактів з галичанами, але своєю діяльністю заклав наукові підвалини під нову українську ідеологію, яку Т.Шевченко творив натхненними віршами [30, с.37]. У працях видатного ученого історичне минуле Галичини розглядалося у нерозривному зв’язку з історією всієї Русі-України. “Русь Червоная (історична назва Галичини. – *І.Р.*), – писав він, – была Земля Русская..., этнографическое и историческое сознание единства Червонорусской Земли съ остальною Русью не исчезло и до настоящего времени, не смотря на всѣ иноплеменные усилия” [31, с.122, 127]. М.Костомаров обґрунтував на початку 1860-х рр. існування двох руських народностей – українців і росіян, між якими, однак, “лежить кровная, глубокая, неразрывная духовная связь, которая никогда не допустит ихъ до нарушения политическаго и общественнаго единства”. На його думку, глибокий історичний і духовний зв’язок братніх східнослов’янських народів “обращаетъ къ нашему русскому горизонту Червоную Русь”, що відійшла кілька століть тому “къ иной сферѣ” [32, с.52]. Отже, М.Костомаров розумів окремішність українського історичного процесу, єдність етнічних українських земель Галичини і Наддніпрянщини, хоч, правда, після розгрому товариства практично не цікавився політичною діяльністю і не ставив питання про національно-державну незалежність України.

Розгром кирило-мефодіївців царською владою мав негативні наслідки для українського національного руху. “...Ця катастрофа, – писав М.Возняк, – вичерпнула з поетичної творчості Шевченка повних сім літ із часу найбільшого розвитку його генія..., звернула в інший бік Костомарова, хоч праці над історією України й зацікавлення українськими справами не покидав (він. – *І.Р.*) до кінця життя. Вона підтягла крила Кулішеві в його леті й ...дуже заважала в його пізніших хитаннях”. Розправа над братчиками “зморозила нові, молоді таланти” [33, с.232]. Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства стала рубіжною подією в українському “національному відродженні”, означала вихід на суспільну арену нового покоління українських діячів, яке намагалося поєднати наукові і літературні зацікавлення з політичною ідеологією. Політична програма кирило-мефодіївців заперечувала конформістську модель “малоросійства”, що ґрунтувалася на лояльності до імператора і пов’язувала “Малу” та “Велику” Русь у нероздільне ціле. Братчики збагатили національну ідею, історико-культурне обґрунтування якої зробила козацька старшина, політико-державницькою перспективою з соборницьких позицій, але, на жаль, не мали чіткого територіального “уявлення” України. Це стало завданням наддніпрянських громадівців у 60-х – 90-х рр. XIX ст., що в контексті своєї діяльності обґрунтували етнічні межі проживання українського народу. Колишні кирило-мефодіївці, повернувшись після заслання до Петербурга, з приходом до влади Олександра II і лібералізацією царизму взяли активну участь у громадівському русі, виявляли практичний інтерес, особливо П.Куліш, до “національного відродження” в Галичині. Однак усе це є предметом окремого наукового дослідження.

Джерела та література

1. Возняк М. Кирило-Мефодіївське братство. – Львів, 1921; Дубина М. Шевченко і Західна Україна. – К., 1969; Лисенко Л.Г. Розробка Кирило-Мефодіївським товариством ідеї слов’янської федерації (1846–1847 рр.). – К., 1996; Сергієнко Г.Я. Кирило-Мефодіївське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов’янському світі // Укр. іст. журн. – 1996. – №1 та ін.

* Ця збірка вперше містила фольклорні записи, зроблені як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині, по обидва боки російсько-австрійського кордону.

** Український переклад цієї праці було надруковано в “Руській історичній бібліотеці” у Львові 1886 р.

2. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – 352 с.
3. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – 656 с.
4. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова). – Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
5. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – 520 с.
6. Крижановська О.О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. – К., 1998. – 134 с.
7. Восстание декабристов. Документы. Т. VII. “Русская правда” П.И.Пестеля и сочинения, ей предшествующие. – М., 1958. – 692 с.
8. Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв’язання (до 180-річчя повстання) // Укр. іст. журн. – 2005. – №6. – С.50–65.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991. – 574 с.
10. Костомаров М. “Закон Божий” (Книга буття українського народу). – К., 1991. – 40 с.
11. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. 2-ге вид. – К., 1917. – 180 с.
12. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.173–191.
13. Ісасвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.2. – Львів, 1995. – С.3–17.
14. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали // Повне зібрання творів у 6 томах. – Т.4. – К., 1963. – С.247–391.
15. Шевченко Т. Сон // Кобзар. – К., 1994. – С.349–353.
16. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006. – 632 с.
17. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – 392 с.
18. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – Львів, 1994. – 29 с.
19. Листи П.Куліша до Ом.Партицького з літ 1866–8. Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.4. – 5 (18) січня. – С.3.
20. Райківський І. Ідея української соборності в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830–1840-х рр. // Галичина. – 2005. – №11. – С.53–73.
21. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – Київ-Ляйпціг, (б.р.). – 208 с.
22. Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.101 (Праця “Зв’язки Василя Білозерського з Галичиною”. Рукопис), 43 арк.
23. Кулиш П. Зь-за Дунаю // Слово. – 1861. – 4 (16) жовтня. – С.366.
24. Гушалевич І. Отвѣтъ зь подь Бискида на голось “Зь-за Дунаю” // Там само. – 12 жовтня (2 листопада). – С.388.
25. Галичанинъ. Братови зь-за Дунаю // Там само.
26. Современная Южнорусская летопись // Основа. – 1862. – січень (январь). – С.81–110.
27. Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. Ч.ІІ. – Львів, 1936. – 32 с.
28. Дубина М.І. За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т.Г.Шевченка в Західній Україні (1842–1939). – К., 1989. – 165 с.
29. Середа О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С.199–214.
30. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – 360 с.
31. Костомаров Н. Отвѣтъ на виходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine” // Основа. – 1861. – февраль. – С.121–135.
32. Костомаров Н. Воспоминаніе о двухъ малярахъ // Там само. – апрѣль. – С.44–56.
33. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – 238 с.

УДК: 329.8 (477.83/.86)

В.Мельник

УТВОРЕННЯ І ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ РУСЬКО-НАРОДНОЇ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ

На сучасному етапі розбудови Української демократичної держави в умовах багатопартійності вивчення, узагальнення і переосмислення політичного досвіду нашого народу є важливою необхідністю. Розвиток русофільського руху в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст., утворення Русько-народної партії (в оригіналі – “Русско-народной”, далі – РНП. – В.М.) тісно пов’язані з формуванням сучасної української національної свідомості. Дослідження діяльності РНП дасть змогу визначити її значущість, місце і роль в українському національному русі, забезпечить певний внесок у вивчення політичної історії краю.

Джерельну базу статті складають матеріали Центрального державного історичного архіву України у м.Львові (ф.196), а також матеріали русофільської (“Руська Рада”, “Галичанин”, “Прикарпатська Русь”) преси.

У радянській історіографії був сформований певний стереотип щодо виникнення і розвитку русофільства або москвофільства (термін „москвофільство”, породжений польською публіцистикою, яка означувала ним усе, що суперечило державницьким інтересам „історичної Польщі”. Він домінував для означення цієї течії у радянській історіографії, яка характеристики русофільства зводила до його